

Vad gagnar det att kon mjölkar väl, när hon själv slår byttan omkull?

Av de ordspråk som hämtar sina liknelser ur jordbruk handlar förvånansvärt många om kvinnoarbete trots att ordspråkssamlingarna har ett manligt perspektiv på tillvaron. Kanske är den enkla förklaringen att husdjur lämpar sig bättre för betraktelser över mänskligt beteende (liksom i fablerna). Kanske avspeglar de trots allt delar av den kvinnliga berättartradition som måste ha funnits.

Många av ordspråken hyllar det hårda arbetet, men dessa ordspråk eller de som varnar för moraliskt förfall är inte lika framträdande som i Bibelns ordspråkssamlingar. De bibliska ordspråken och talesätten spelade dock en stor och sannolikt växande roll för de breda folklagren.

SKATT OCH RÄNTA

Skatt och jordränta var under hela den feodala perioden avgörande för samhällets organisation och maktstruktur. Både skatt och ränta fanns som begrepp under medeltiden. Det förstnämnda hade ungefär samma betydelse som vi lägger i ordet skatt, avgifter till staten. Det sistnämnda hade ofta en bred innebörd och avsåg inkomst eller uppbörd av skilda slag, således inte bara jordränta. Den terminologi som utvecklades främst kring skatteuppbörden blev under nyare tid mycket komplex. Den blev en del av en särskild vetenskap – kameralistiken, läran om statens ekonomi.

Skatten och jordräntan kom att likna varandra, och deras storlek blev i stort sett densamma. Det allmänna begreppet ränta fick alltmer betydelsen av en övergripande term för både skatten och landbornas avgifter men även för exempelvis tiondet. Denna förändring innebar ideologiskt, från statens synpunkt, att skatten ytterst betraktades som en statens rättighet för att bönderna nyttjade marken.

Jag kommer nedan att för 1500- och 1600-talen använda räntan som ett sådant överordnat begrepp som innefattar både skatt och jordränta. Den terminologin vore inte helt korrekt för medeltiden, men är väl anpassad för att beskriva förhållandena under den förstatligade feodalismen.

Efter medeltidens låga nivå för avrad och skatt följde en lång period med räntehöjningar som varade i stort sett genom hela 1500- och 1600-talen. En första fas av höjningar kom med Gustav Vasas reglering av skatteväsendet. En andra fas kom under

senare delen av 1500-talet med fler extraskatter. Den tredje kom med den totala mobiliseringen av landets resurser från 1620- och 1630-talen. Därefter följde en dragkamp under flera årtionden kring en i huvudsak bestående hög räntenivå. Med reduktionen i slutet av 1600-talet låstes statens räntor i en fast form. Detta kom under 1700-talet att innebära att produktionen kunde öka utan att räntorna ökade lika mycket, vilket i praktiken blev liktydigt med en sänkning av räntetrycket på bonden.

Frälsebönderna slapp de flesta skatterna till kronan, men fick i stället betala ungefär motsvarande belopp till adeln. Detta var ett led i den ideologiska sammankopplingen av skatt och jordränta. Samtidigt försökte staten i mobiliseringen av resurser att tvinga även frälsebönder att betala en del av de extra pålagorna. På så sätt kom adelns uttag att knytas närmare statens räntor samtidigt som det grundläggande privilegiet, skattefriheten, undergrävdes.

Redan som nyttillträdd började Gustav Vasa planera omläggningen, men fick gå försiktigt fram. Det första steget var att upplösa senmedeltidens kollektiva betalning i gårdar, stadgor och sāmjor, där grupper av bönder betalade en gemensam summa. Åren 1537–39 inleddes en stor omvandling som pågick intensivt fram till Dackeupproret. Efter upproret fortsatte omläggningen av räntorna i långsammare takt.

Visserligen hade bönderna själva haft uppdelningar av den kollektiva skatten på olika gårdar, uppdelningar som var både välordnade och konstanta över årtionden. Men ändå innebar omvandlingen till en av centralmakten registrerad skatt för varje hushåll en stor förändring, och den gav kronan möjligheter till manipulationer. En av Sveriges främsta agrarhistoriker, Folke Dovring, har sammanfattat förloppet:

När stadgan slogs sönder och envar fick sitt separata belopp att betala kunde detta leda till att en del av de fattigare fick minskad skatt, trots att totalbeloppet för hela distriktet blivit höjt. Kungen kunde peka på detta resultat och deklarerat att större rättvisa blivit uppnådd, och på så sätt splittra bondeopinionen.

En annan målsättning för kronan var att leta upp gamla skatter som fallit ur bruk och återinföra dem. Kungen och hans tjänstemän letade i gamla räkenskaper och stadgor efter bortglömda pålagor, och ibland infördes de över stora områden trots att de tidigare bara utkrävts lokalt.

Mycket av den äldre redovisningen skedde på karvstockar på vilka man skar skårer i träet. Denna bevarade "skattestav" daterad till 1627 från Ljusdals socken i Hälsingland är en sista rest av en mängd sådana karvstockar där uppbörderna registrerades. Den har sammanlagt fjorton bomärken på flatsidorna, och även på kortsidorna finns streck.

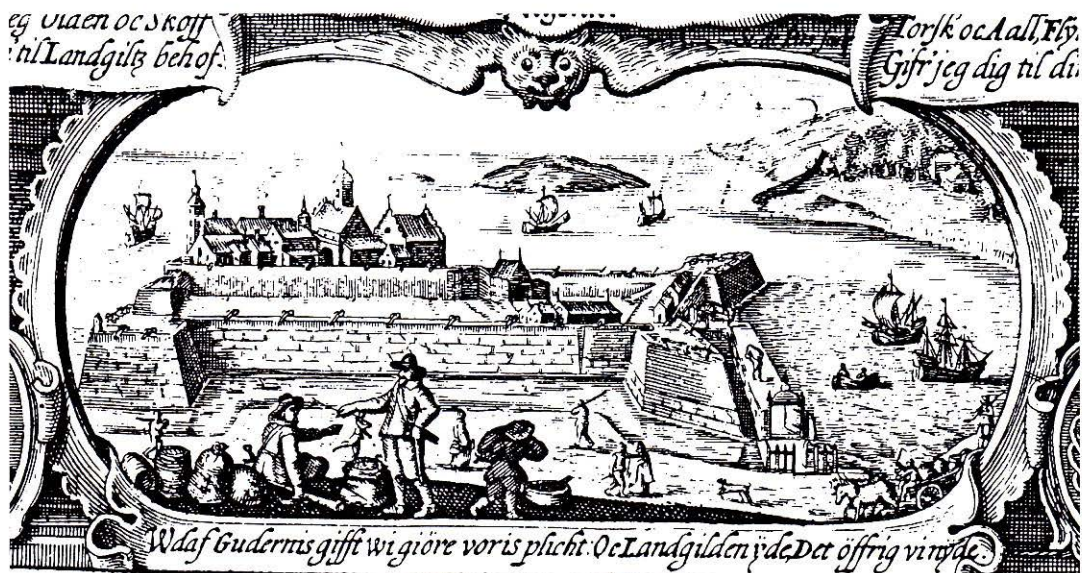
Inflationen, delvis skapad genom kronans penningpolitik, blev ett problem under 1500-talet och för att undvika konsekvenserna av denna krävdes alltmer av avgifterna in i natura, det vill säga i varor och dagsverken. Ett antal kungsgårdar inrättades som drevs direkt under kronan och de kom att fungera som noder i ett nätverk över landet för att fånga upp räntor. Den utbyggda administrationen var en förutsättning för omvandlingen.

Den expansiva utrikespolitik som Erik XIV inledde kunde till en början bekostas med de rikedomar hans snåle och försiktige far sammanbragt. Men så småningom infördes nya pålagor, som kostgärder, extraskatter och från sekelskiftet allt oftare personskatter. Under Gustav II Adolf nådde räntetrycket nya höjder med exempelvis årliga beskattningar av boskapsinnehavet och införande av betydande inrikes tullar. Till detta kom ökade utskrivningar.

Klagomålen från befolkningen ökade, inte minst över utskrivningarna. Efter Gustav II Adolfs död 1632 minskade pålagorna tillfälligt och den svenska ledningen försökte föra kriget på sparlåga. Men krig har sin egen logik och snart måste nya krav läggas på befolkningen. Inte heller freden var problemfri för en stormakt. Krigsmakten skulle försörjas hemma samtidigt som gamla skulder från krigföringen skulle betalas. Kronan lönade och betalade genom att lämna bort jord eller räntor, det som kallas avsöndring.

I det dansk-norska riket förlöpte utvecklingen delvis annorlunda. Även här steg det statliga skattetrycket, om än inte lika mycket som i Sverige. Först när Danmark förlorat en tredjedel av sin landyta och efter att envälde införts där 1660, höjdes skattenivån till svenska nivåer. Dessutom hade adeln dessförinnan fått en mycket stark ställning och de hade förhandlat till sig en närmast total skattefrihet för de bönder som bodde inom samma socken som sättegården. Detta medförde att adeln i Skåne kunde lägga ett hårt dagsverkstryck på bönderna, så kallat hoveri.

I Skånes godsbygder utnyttjade adeln dessa dagsverken till att bygga upp väldiga anläggningar med slottsbyggen. De flesta av

Skattebetalning vid Varbergs fästning i Halland i en detalj ur ett danskt tryck från 1650–56, således efter att Halland övergått till Sverige. Av Guds gåvor gör vi vår plikt och ger landgille, säger texten.

Skånes alla slott är från denna tid. Under perioden från 1500-talets slut till 1600-talets mitt upprättades 65 nya sätesgårdar och antalet hade därmed nära fördubblats. Genom byten med kronan ägde adeln 54 % av all jord i Skåne. Utvecklingen hejdades med den stora reduktionen, men denna drabbade inte den skånska adeln hårt och Skåne blev med erövringen 1658 den svenska provins där stordriften hade störst utbredning.

Det norska Jämtland däremot tycks ha klarat sig tämligen bra under den danska tiden med ett skattetryck som inte steg drastiskt, och i stort sett med frihet från utskrivningar. Detta ändrades när svenskarna tog över.

Frälsebönder och skattebönder

I Sverige fick både självägande skattebönder och adelns frälsebönder (landbor) högre avgifter, och det är svårt att svara på vilken grupp som drabbades hårdast. Forskningen har främst rört den senare delen av 1600-talet från vilket en del adliga räkenskaper bevarats. En nyckelgrupp är de bönder som var så kallat skatte-frälse, självägande bönder vars skatt överlätits till en adelsman.

Jordägarens uttag av dagsverken från frälsebönderna var i princip oregerat, och de frälsebönder som bodde nära adelns sätesgårdar gjorde flest dagsverken. I räkenskaperna har endast en del av dagsverkena antecknats, men omkring eller strax över hundra dagsverken per år och gård tycks inte ha varit onormalt. Detta är i nivå med de danska och skånska hoveriböndernas börda. De

uppländska frälsebönderna komparerades genom att andra rän-
tor var betydligt lägre. Frälsebönderna som bodde intill sätesgår-
den var dessutom helt befriade från utskrivningar, och de övriga
landborna under adeln drabbades bara hälften så hårt som de själv-
ägande skattebönderna av utskrivningar.

Mellangruppen skatte-frälsebönder lyckades efter 1650, trots att
de låg under adeln, få en reglering av antalet dagsverken och körs-
lor. Deras och kronoböndernas dagsverken begränsades till sex med
dragare, och tolv utan, på varje helt hemman, och hemmansklyv-
ningen medförde att det kunde finnas två eller flera brukare på ett
helt hemman. Den allmänt stigande räntenivån drabbade även
denna grupp, men de har ändå haft relativt goda villkor.

Bland riksdagsmännen utgjorde skatte-frälsebönderna en stark
grupp, men trots sina relativt goda villkor kämpade de för reduk-
tionen som innebar att de skulle återgå under kronan. För bonde-
kollektivet som helhet var kampen för en begränsning av ränteni-
vån det överordnade.

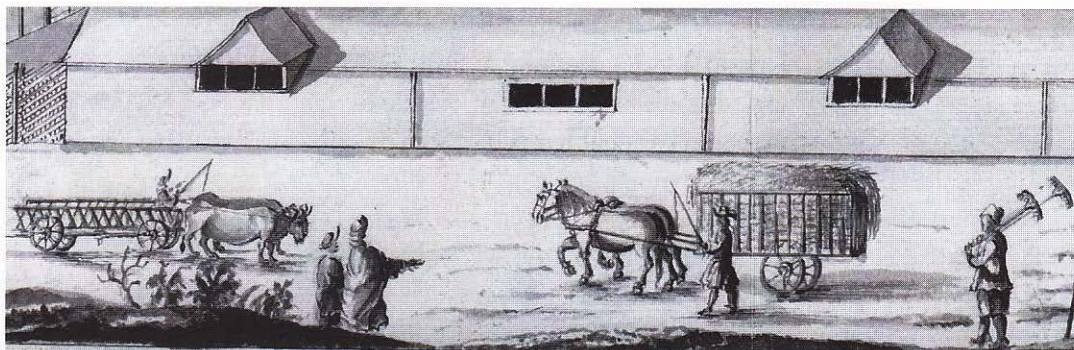
Dagsverken till jordbruk och slottsbygge

Under arbetstopparna, som sådd, skörd och slåtter, utgjorde dags-
verkare flertalet av dem som arbetade på storgårdarnas fält. Men
det var ingen effektiv arbetskraft.

I enstaka fall kan arbetsproduktiviteten beräknas och då låg den
långt under vad som senare, under 1700- och 1800-talen, angavs
som normalt för en drängs arbetsinsatser. För exempelvis slåtter
var dagsverksböndernas arbetsprestation bara hälften, och skill-
naden kan inte förklaras av att tekniken utvecklats på detta om-
råde. Ofta sändes ungdomar eller inte helt arbetsföra i stället för
vuxna män att göra dagsverken. Exempelvis nämns i räkenskaper
från senare delen av 1600-talet för godset Ekholmen i Uppland att
arbetet gick långsamt på grund av ”smått folk”.

Anledningen till att kronan och adeln fortsatte att kräva ut dags-
verken, trots att arbetet utfördes långsamt och säkerligen också
slarvigt, är det sociala systemets uppbyggnad. Det normala sättet
att överföra resurser till överheten var att brukarna betalade jord-
räntor till jordägare eller skatter till staten, och denna dispositions-
rätt utnyttjades så långt det var möjligt.

Under 1600-talet ökade dagsverken till bygghälsa på de ad-
liga gårdarna. Adelns Sverige byggdes om. Bokverket ”Suecia anti-
qua et hodierna” skulle bli en manifestation över drömmar, pla-
ner och förverkligade praktbyggen. På Ekholmen gick under 1660-

Nedanför Idingsta gård ser vi här sannolikt dagsverksbönder. Höskörden var den tid då dagsverksbönderna utnyttjades som hårdast i jordbruket. En man kör in en kärra hö och möter en man med tom vagn som kanske ska hämta mer.

talet sammanlagt närmare hälften av dagsverkerna, som togs ut av underlydande bönder, till tegelbruk och byggenskap på slottet. En del bönder klagade över att de inte hann sköta sina hemman på grund av arbetet vid tegelbruket. Ett annat exempel är Skokloster där Wrangel befriade bönderna från en tredjedel av den övriga räntan så länge de var sysselsatta med byggenskap.

Denna satsning på byggenskap faller in i det allmänna mönstret för befolkningens arbete under 1600-talet. Arbetskraft drogs från jordbruket till andra sysslor. Dagsverkslistornas ofullkomlighet gör det dock omöjligt att beräkna totala arbetsmängder.

Räntetrycket på bonden

En beräkning av räntans storlek på frälsegårdar respektive skattegårdar innehåller en rad osäkerhetsmoment. De sammanställningar som gjorts är få, och rör ofta östra Mellansverige där räntetrycket var hårt. De olika varor som betalades måste omräknas till en gemensam och jämförbar enhet, trots att räntan betalades i en rad olika varor. Jag har vid bearbetningen räknat om till tunnor säd, råg och korn, eftersom spannmålen utgjorde huvuddelen av produktionen.

Dagsverkerna går inte att ta med i en beräkning av den totala räntenivån. Detsamma gäller pålagor som soldaters genommarscher och borgläger där soldater placerades ut att bo hos bönderna. Skjutsningar kan inte heller tas med i en sammanfattning, trots att de kunde vara tunga bördor. Utmed vägarna i Uppland kunde skjutsningarna för en bonde i mitten av 1600-talet uppgå till 15 per månad. Inte heller tullavgifter kan ingå. Skattningen av räntans utveckling blir därför mycket osäker.

Ska räntans andel av produktionen beräknas tillkommer flera ytterligare osäkerhetsmoment, och även om sådana försök har gjorts i forskningen ska jag avstå. En stor del av den produktion

med vilka skatter betalades låg utanför åkerbruk och boskapsskötsel, och det är mycket svårt att uppskatta produktionen inom hantverk, fiske eller skogsbruk.

Räntorna var delvis avpassade efter vilka produkter som fanns i överskott inom de olika regionerna. I slättbygder gav bönderna mest säd. I Västergötland och Småland gav de främst smör och oxar. Från kusttrakterna och de laxrika älvarna i norr kom fisk, och längst i norr betalade även bönder med hudar och skinn. Kring Bergslagen betalade bönderna med järn eller pengar som de fått för livsmedel de sålt till bergsbrukets folk.

Men också de som tog emot räntorna hade ett inflytande över vad som betalades. De landbor som bodde i närheten av slott och säterier gav höns, ved och andra så kallade småpersdlar samt dagsverken som behövdes på sätesgården.

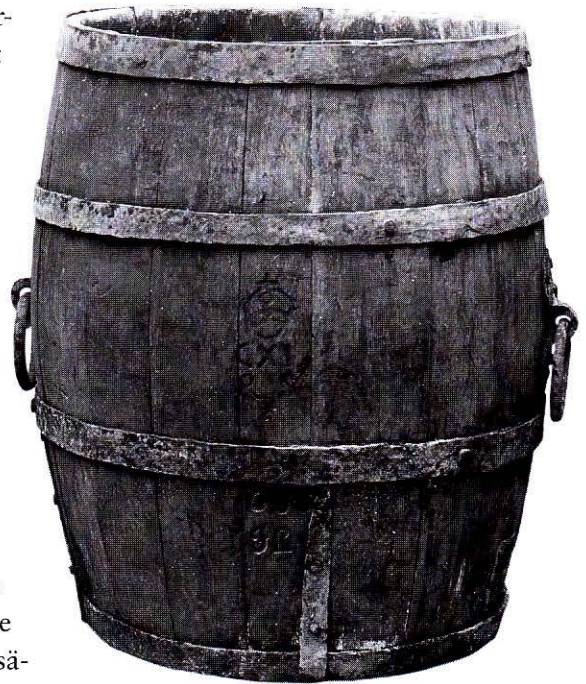
I slutet av medeltiden var skatter och jordräntor låga både för skattebönder och frälsebönder. För frälsebönder på större gårdar på slättbygden låg de omkring fem till sex tunnor säd. I Värmland, Södermanland och östra Småland var de omkring två till tre tunnor säd per år och gård, medan nivån i Smålands skogsområden endast motsvarade en tunna säd.

En undersökning av frälsegårdar i mitten av 1500-talet visar på betydligt högre nivåer. Gårdarna på slättbygden i Uppland och Västergötland betalade då motsvarande 15–20 tunnor säd i ränta. Gårdarna som betalade i pengar eller järn klarade sig bättre tack vare inflationen och deras samlade ränta motsvarande 10–15 tunnor säd. På samma nivå låg skogsbönder med mindre gårdar.

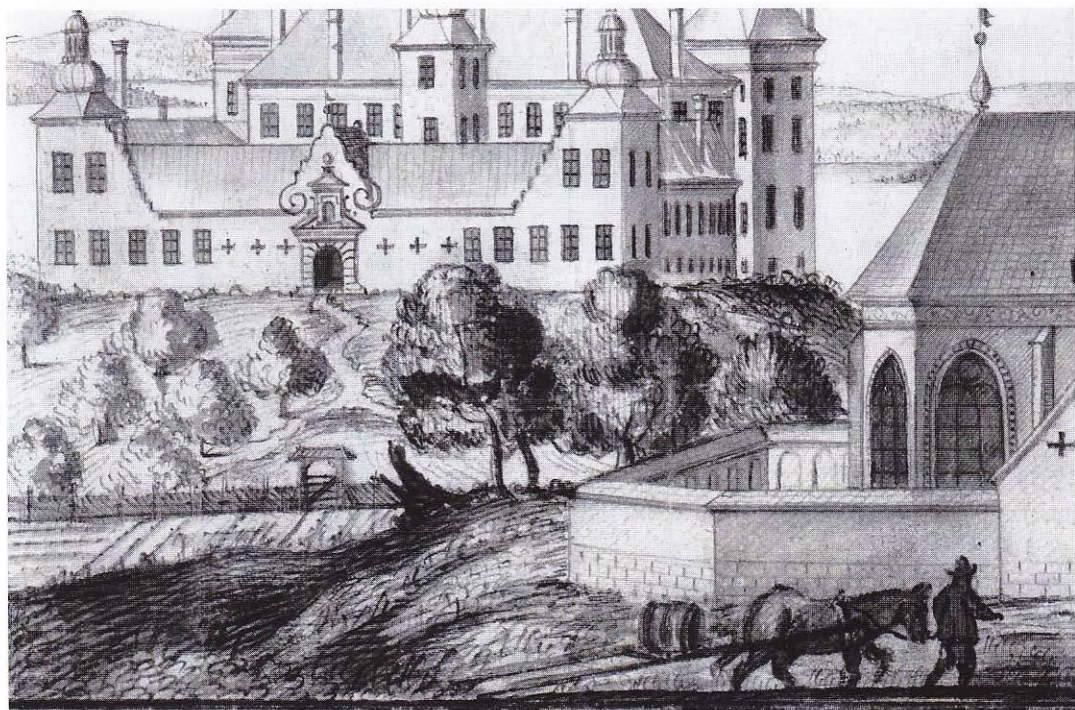
Sannolikt hade skatteböndernas räntor vid denna tid inte presats upp till så höga nivåer, men de var på väg uppåt. I ett lågskatteområde som det inre av Småland mer än fördubblades räntan fram till omkring 1540, före Dackeupproret.

Som jämförelse kan nämnas att en undersökning för västra Finland visar att där fördubblades skattenivån från 1560-talet till århundradets slut då den hade nått en nivå motsvarande sju till tio tunnor säd per gård.

Från 1600-talet finns tyvärr få undersökningar som ger under-

En tunna justerad 1688. Under lång tid fanns det olika stora tunnor i olika delar av landet. Dessutom fanns ett antal olika mätningssätt: skulle tunnan skakas så att säden packades, skulle den hällas på med råge? Efter 1665 skulle tunnan vara 156 liter, och inte skakas eller ha råge. Så småningom segrade centralmaktens direktiv.

Bonde med häst kör en släpa med en tunna på, framför Tyresö slott.

lag för en beräkning av räntenivån. För skatte-frälsebönder i östra Mellansverige motsvarade räntenivån i mitten av århundradet per mantal omkring 10–30 tunnor. Frälsebönderna gav omkring 10 tunnor men hade i stället tung dagsverksplikt. Röntan per mantal är inte detsamma som röntan per brukningsenhet. Mantallet var en norm för uttaget av en stor del av röntan. Antalet mantal var färre än antalet brukningsgårdar.

En mycket detaljerad undersökning av ett par gårdar i Uppland visar på ett annat källproblem – all rönta betalades inte. Gårdarna har studerats för slutet av 1600-talet, och räntenivån på den ena gården var 6–7 tunnor och på den andra 15–20. Men endast omkring två tredjedelar av detta betalades. Resten var restantier, obetald rönta, eller avkortningar, tillfälligt nedsatt rönta.

Beräkningarna är fåtaliga och osäkerhetsmarginalerna ska betonas. Den del av röntan som här har diskuterats förefaller ha ökat i storleksordningen av en fördubbling eller tredubbling från senmedeltid till 1600-tal. Därtill kommer de delar av det ökade uttaget som inte tagits med i beräkningen, som tullar och utskrivningar. Det måste också åter påpekas att en mycket stor del av röntan togs ut i annat än säd, som ovan bara använts som jämförande omräkningsvara.

De stora ränteintäkterna för staten och frälset kan beskrivas som ett smörjmedel som fick den snabbt växande icke-agrara sektorn att snurra fortare. Böndernas ökade produktion av kol, tjära, pottaska och andra icke-agrara produkter ökade deras förmåga att betala ökade skatter, samtidigt som kronan efterfrågade dessa produkter. Även den storskaliga byggenskapen möjliggjordes genom ökat ränteuttag. Delar av denna ökade produktion kom i ett senare skede alltmer bönderna till godo, när räntetrycket stagnerade i förhållande till totalproduktionen under 1700-talet.

Obetalda räntor, vräkt bönder

Skattevrak kallades den bonde som inte kunde betala sin skatt och därför blev vräkt från sin egendom. Första gången detta praktiserades var under den tyska tiden i slutet av 1300-talet. Visserligen avskaffades det av följande regimer, men konfiskationshotet dyker åter upp mot slutet av medeltiden. Under Gustav Vasa stadfästes regler om skattevrak. De kom emellertid inte att tillämpas i större omfattning. Först med stigande räntenivå fick dessa regler praktiska konsekvenser.

I den finska riksdelen blev skattevrak vanliga från senare delen av 1500-talet, i den svenska har de fått större betydelse under 1600-talet. Både adel och krona försökte i det längsta få in räntan, men när restantierna blev för stora fanns det till slut inte något annat att ta än äganderätten. I Oppunda, i Södermanland, förvärvade adeln under 1600-talet huvudsakligen på detta sätt en fjärdedel av den skatte-frälsejord som lagts under dem.

Under 1500-talet var det ännu ganska ovanligt med skattenedsättningar, och de var oftast av mer tillfällig karaktär. Men från början av 1600-talet blev långvariga nedjusteringar av skattenivån, så kallade förmedlingar, för enskilda gårdar mycket vanliga. Dessa genomfördes med hjälp av lokala synemän och de var ett sätt för både lokalsamhället och statsmakten att undvika att alltför många gårdar togs ur bruk på grund av de höga skattenivåerna.

Även för adeln var restantierna ett ökande problem. Åtminstone från mitten av 1600-talet har nästan alla frälsebönder i östra Mellansverige haft restantier. Uppsala universitet hade över trehundra landbor i denna del av landet. I mitten av århundradet låg den obetalda räntan per år för dessa gårdar på 5–10 %, men steg därefter raskt på 1680-talet i en stor del av Uppland till omkring 20 % av räntan. Universitetets gårdar i Västmanland klarade sig bättre med svagt stigande restantier. Läget blev så bekymmersamt

för jordägaren att den bonde som betalade en tunna säd av resterande ränta fick en tunna efterskänkt.

Ofta drevs dock restantierna in mycket hårt. Boskap och säd togs ut. Det finns exempel på att man lät sätta lås för bondens lada, men också att man åter upplät ladan åt honom ”med den ringa säd däruti var”, eftersom hemmanet annars skulle ödeläggas.

Ödeläggelse

Åtminstone från 1500-talet fanns ett ekonomiskt ödebegrepp som avsåg att gårdens brukare inte kunde betala sin ränta. Men även den faktiska ödeläggelsen, att gården inte brukades, var tämligen utbredd om än inte alls av senmedeltida dimensioner. Storleken på 1600-talets ödeläggelse har dock inte klarlagts och ett problem är att den ofta var partiell, delar av en gård lämnades obrukad. Klart är dock att det parallellt med befolkningsökning och hemmansklyvning fanns en ödeläggelse.

Gränslandskapen drabbades under 1500- och 1600-talen flera gånger av krig som orsakade ödeläggelse. Men en vanligare orsak till ödeläggelse i större delen av landet var det höga räntetrycket. Det finns åtskilliga samtida belägg, inte minst i domböckerna, på att gårdar övergavs därför att ingen ville ta på sig den betalningsnivå som var pålagd gården. Detta trots att de första åren av återupptagandet ofta var räntefria om hus och åkrar hade hunnit förfalla.

Ödeläggelse var kopplad till en hög räntenivå genom att denna nivå hade varit svår att upprätthålla utan ett reellt hot om ödeläggelse av den enskilda gården. En sänkning av räntenivån för en enstaka gård skulle, som under senmedeltiden, ha medfört en allmänt sänkt nivå och därmed större förluster för jordägaren eller kronan, än om en eller annan gård föll ur bruk.

Denna fläckvisa ödeläggelse kan också ha orsakats av att produktionen lagts om mot boskapsskötsel, eller av att lindbruk, att åkerns lades i träda under en längre tid, fått ökad betydelse.

Ödeläggelsen påverkade jordägandet. De lagliga sätten att förvärva jord var sedan början av medeltiden arv, jordskifte, köp, gåva samt pant för lån. Under senmedeltidens befolkningsminskning kom genom långvarig ödeläggelse äganderätten till en del jordar att bli oklar. Då fick urminnes hävd ökad betydelse som rättslig grund för jordinnehav. Detta innebar att den som brukat jorden länge betraktades som ägare. Det gav lokalsamhället en stark ställ-

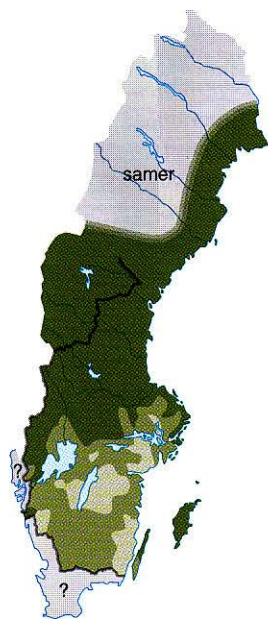
Ödeåkrar i Sättila by i Västergötland 1652–54. Siffrorna på åkrarna anger vilket av hemmanen de tillhör. Sammanlagt var 30 % av åkern markerad som obrukad, men dessa fördelade sig olika. Exempelvis Västergården, hemman nummer 1, hade mer än 40 % av åkern markerad som obrukad eller öde.

ning vid bedömningen av äganderätten eftersom gamla mäns minne blev avgörande bevis.

Urminnes hävd fortsatte sedan att ha stor betydelse fram till slutet av 1600-talet. Detta hade sin bakgrund i ödeläggelse men också i att utmärkena blev ekonomiskt allt viktigare – båda två utmärkande drag under århundradet. Men om det under senmedeltiden främst varit bönder som utnyttjat urminnes hävd blev det under 1600-talet adeln som ofta drog nytta av hänvisningar till denna form av jordförvärv.

I Danmark var ödeläggelsen under mitten av 1600-talet omkring 4–5 %. Den var till stor del orsakad av den tunga dagsverksplikten, men också av krigen. Skåne drabbades hårt av krigföringen i mitten av århundradet. Till och med i delar av Norge fanns ödegårdar under 1600-talet på grund av det ökande skattetrycket, trots

SKATTEJORD CA 1540

Gränsen mellan samernas områden och bondejorden var mindre skarp än vad kartan säger, med sameområden även i Jämtland och Härjedalen.

I Skåne var andelen skattejord redan då liten.

en stigande folkmängd. Den svenska dubbelheten med befolkningstillväxt parallellt med partiell ödeläggelse var inte unik.

JORDÄGANDE

Efter reformationen avskaffades kyrkojorden gradvis. Därefter återstod tre huvudkategorier av bönder: frälsebönder som var adelns landbor, kronobönder som var kronans landbor och skattebönder som betalade skatt till staten. Frälsejord, skattejord och kronojord var de tre "jordnaturerna". Norr om en linje från Dalsland till norra Uppland dominerade skattebönderna helt.

En skattebonde var i princip självägande, men äganderätten till jorden var kraftigt beskuren. Exempelvis fick bonden inte leja ut jord och han riskerade att förlora äganderätten om skatterna inte betalades. Om jorden skulle säljas måste den först hembjudas till släktingar. Lagarna kringgicks dock. Så visar en skattelängd från Hagunda härad 1550 att Lars Olsson, landbo under kyrkan, själv ägde en gård som han lejde ut till en landbo. Särskilt under senmedeltiden har sådana komplicerade relationer utvecklats.

Eftersom frälsejorden och kyrkojorden i princip var skattefri och en ökning av dess andel minskade skatteunderlaget försökte kronan begränsa mängden skattefri jord. Indragningar, reduktioner, gjordes från slutet av 1200-talet och genom hela medeltiden.

Under 1500-talet kom kronan alltmer att uppfattas som ägare till skatterätten. Inom högadeln utvecklades från slutet av 1500-talet en ideologi som hävdade att endast adeln och kronan var omedelbara ägare till jord. Denna uppfattning bestreds av skattebönderna.

Från 1500-talet är det möjligt att göra en ungefärlig beräkning av jordägandets fördelning i landet. Men måttet är inte arealens fördelning utan fördelningen av mantalet (och dess föregångare). Detta var en enhet som gav ett grovt mått på skatteförmågan.

1500-talets stora äganderättsförändringar var kronans expansion. Kyrkans jordar övergick nästan helt och hållet i statlig ägo samtidigt som nyodlingarna till stor del blev kronojord. Kronans andel ökade från cirka 5–6 % till omkring 30 %. Denna stärkning skapade tillsammans med den allmänt ökande jordbruksproduktionen under 1500-talet en bas för den snabba utbyggnaden av statsbyråkratin.

Adelns andel stod i stort sett stilla vid omkring en fjärdedel från senmedeltiden till början av 1600-talet. Därefter följde en snabb